

ВІДГУК
офіційної опонентки
докторки філософських наук
ГОРОХОЛІНСЬКОЇ ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ
на дисертацію СИДОРАКА АНДРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА
«Проблема богопізнання в богословській спадщині
архимандрита Софронія Сахарова»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата
філософських наук зі спеціальності 09.00.14 – богослов'я

Богослов'я в Україні, після багатьох років локалізації (і до певної міри маргіналізації) досліджень у конфесійних богословських вимірах, нині активно починає здобувати належне йому теоретичне, методологічне й ціннісно-практичне місце серед інших світоглядних наук. Дедалі активніше досліджуються теми, що мають значущість одночасно для різних конфесій. Це актуалізує підготовку найрізноманітніших за тематикою та проблемною цариною богословських наукових робіт і науково-практичних заходів. Адже кожна з можливих для вивчення сфер богословської науки (догматичне, літургійне, пастирське богослов'я, канонічне право, історія Церкви і т.д.) потребує якісних розвідок, здійснених саме українськими науковцями-богословами, котрі розкривали б «нові обрії» відомих проблем, імплементавали в український простір обговорювані у світі богословські питання і методологічні «траєкторії», а також увиразнювали б особливості власне української богословської спадщини та традиції.

Кожне нове якісне дослідження, наукова стаття чи дисертаційна робота в цьому напрямку – це шлях розвитку українського богослов'я, котре маючи давню історію, стоїть знову перед завданням відтворювати її: з одного боку, відповідаючи на запити швидкозмінного світу

постпостмодерну, постсекулярності, а з іншого – реанімуючись після багатьох років наукового «підпілля».

Окрім ідейної цінності для дискурсу світоглядно-гуманітарних наук взагалі, і діяльності духовних осередків та шкіл зокрема, надзвичайно значущими є такі богословські дослідження, котрі активно аналізуючи теоретичну спадщину, окреслюють праксеологічні виміри її дієвості. Йдеться про праці та ідеї, що задають вектори християнського розуміння світу у площинах: людина – Бог, людина – людина, людина – її внутрішній світ. Сучасний християнський світ, котрий в різних своїх географічних та цивілізаційних ареалах по-різному відчув секуляризаційні трансформації, в умовах постсекулярності чи не найбільше потребує потужної актуалізації християнської етики, котра, звертаючись до проблеми цінностей міжлюдської комунікації, водночас не була б відірвана від проблеми Богопізнання, що охоплює літургійний, церковно-спільнотний та індивідуально-досвідний виміри.

Іншими словами, важко переоцінити значення богословського прочитання ідейно-теоретичних доробків релігійних мислителів, богословів зі світовим ім'ям, котрі й словом, і ділом свідчили про послідовність у вірності Христу, розкривали важливі проблеми пізнання Бога та особливості досвіду Богоспілкування. Саме такою постаттю є, без сумніву, архимандрит Софроній Сахаров, богословська спадщина якого стала предметом вивчення Андрія Сидорака.

Постать архимандрита Софронія реалізує себе в низці взаємопов'язаних, але відмінних царин. Його цікавили і філософський пошук абсолютного, і закорінене в досвіді минулого містичне християнське життя, і виклики суспільних реалій сьогодення. Майже наш сучасник, Софроній Сахаров був не лише релігійним мислителем, але й ченцем: тривалий час він прожив у практиці аскетизму та ненастанної молитовності. Торкаючись перетину світів, осмислюючи

реалії кожного з них, він спромігся надати своїм духовним пошукам досить цілісної системи, і це варте дослідження з боку сучасних науковців.

Зазначена в вступі до роботи мета («комплексне дослідження, аналіз і системне представлення розуміння богопізнання архимандритом Софронієм Сахаровим» (дисертація с. 10, автореферат с. 2)) визначила логічно вибудовану структуру дослідження, яку ми можемо також розглядати і як певний елемент наукової новизни: справді, дисертант здійснює цілісний аналіз поглядів святого на проблему Богопізнання, звертаючись до джерел його поглядів, основних складових розуміння цього феномена та вияву в конкретній практиці християнського життя.

Перший розділ рецензованої роботи зосереджено довкола традиційного для таких наукових розвідок вивчення джерельної бази дослідження. Здобувач, окрім власне богословського доробку Софронія Сахарова, не оминув увагою тих наукових робіт, які аналізують та популяризують його ідеї. За обсягом цей розділ, можливо, й найменший, але поряд з тим, Андрієві Сидораку вдалося в ньому чітко окреслити проблему систематизації праць архимандрита Софронія. Автор описує зміст критичних монографій та згадує статті, присвячені різноманітним аспектам вчення цього богослова. Підсумовується цей розділ власними міркуваннями здобувача щодо причин складності вивчення ідей Софронія Сахарова, які детермінували ситуацію, за якої, попри значний богословський ресурс, що в них закладено, комплексні звернення дослідників до цього потенціалу не є інтенсивними. Саме цю лакуну і намагається заповнити дисертант.

Другий розділ дисертаційної роботи за своєю інтенцією є «подорожжю» дослідника віхами становлення основ релігійного світогляду та суперечностей богословського світобачення архимандрита Софронія. Від дитинства, котре заклало специфічну візію світу та духу

християнської віри, до духовних практик і шукань уже досвідченого аскета – все це непростий шлях особистого досвіду Богоспількування та Богопізнання богослова, і його влучно підсумовує у висновках до другого розділу Андрій Сидорак: «[...] внутрішня спрага до пізнання того, що стоїть за мінливими феноменами буденного світу, була причиною проходження різних етапів духовного пошуку майбутнього архимандрита. [...] Логічна суперечність між [...] пантеїстичним світоглядом і гострим сприйняттям цінності людської особи протягом довгого часу не давала можливості примирити ці два світогляди в серці майбутнього архимандрита» (дисертація, с.35-36). Не боячись ставити питання щодо природи стосунків людини й Бога, не тільки теоретично формулюючи їх (більш чи менш вдало та прозоро), але й через власну духовну практику, Софроній Сахаров заклав можливість дискусії, котру маркерно в цьому розділі окреслив і дисертант. Її суть сходить, як нам видається, до паскалівської тези про людину, що є лише очеретинкою, котру може знищити будь-який прояв сил Всесвіту, але це не нівелює величі людини як очеретинки мислячої. Не просто мислячи, а здійснюючи акти Богомислення, а отже Богопізнання, людина підтверджує свою велич. Це беззаперечне усвідомлення величі людини як образу і подоби Божої, як невід'ємного суб'єкта Богопізнання та Богоосягнення поряд із інтелектуальними та духовними «мандруваннями» богослова в гносеологічних питаннях наскрізною лінією проходять через усе його вчення, оформлюючи його унікальні і водночас відкриті до дискусійності аспекти.

У предметному полі дослідження в межах третього розділу висвітлюється логіка становлення богословської думки Софронія Сахарова. Простежує її здобувач через вивчення святоотцівських першоджерел, що істотно позначалися на формуванні вчення архимандрита Софронія. Кваліфікуючи загальний підхід Софронія

Сахарова до рецепцій святоотцівського спадку як «золоту середину», автор зумів виділити різну міру їхнього впливу на богослов'я аналізованого мислителя. З одного боку, виокремлено ідеї, які хоч і були внутрішньо та світоглядно близькі Сахарову, проте мінімально впливали на його богословську систему; а з іншого – ті інтенції і напрацювання, що істотно позначилися на формуванні специфіки й парадигмальних обрисів богомислення архимандрита. Дисертант не без підстав увиразнив особливу роль старця Силуана, який (як приклад практичного втілення християнських чеснот) найбільше надихав своїми духовними звитягами Софронія Сахарова.

Саме в наступному, четвертому розділі піддано осмисленню екзистенційно-аскетичний вимір духовного досвіду преподобного Силуана Афонського щодо і його християнської значущості, і впливу на особистість та богословські ідеї Софронія Сахарова. Дисертант комплексно обмірковує смислові резонанси тези «тримати ум в аді й не падати у відчай». І це не даремно, адже переживання «аду» в поєднанні з живим сподіванням на Боже милосердя споріднювало духовний досвід Сахарова й Силуана, надавши платформу для їхнього близького духовного спілкування.

Перш, ніж перейти до безпосереднього аналізу богопізнання Софронієм Сахаровим, автор у п'ятому розділі зосереджує увагу на ролі головних учасників особового процесу богопізнання – Бога та людини. Такий підхід виправданий: завдяки йому істотно поглиблюється перспектива вивчення провідної теми дисертації. В цій частині роботи окрему увагу приділено дослідженню христологічного виміру богопізнання, який для Софронія Сахарова був першорядним. В цьому контексті дослідник аналітично торкається феномена кенозису та його місця у процесі пізнання Бога. Констатуючи вплив Сергія Булгакова на розуміння кенозису Софронієм Сахаровим, дисертант безпосередньо

звертається до аналізу вчення про кенозис цього російського релігійного мислителя та богослова. Така синергія думки цих двох теологів у ширшій перспективі демонструє багатогранність Богомислення Софронія Сахарова. Це виказує й унікальність ідей Сахарова, а водночас – їхню парадигмальну суголосність із тенденціями богословського дискурсу часу її становлення.

Автор дисертації також виокремлює в особливий блок антропологічну проблематику, аналізуючи ті основні джерела, які впливали на формування людинознавчої концепції Софронія Сахарова та його витлумачення поняття персони. Важливою та теологічно насиченою цікавими авторськими узагальненнями є частина цього розділу, котра розкриває основи тринітарного богослов'я у висвітленні архимандрита Софронія.

Як слушно зазначає дисертант, саме в ідеях цього богослова дуже предметно повертається в богословські обговорення соціальна проблематика в ракурсі проведення смислових ліній кореляції із розумінням природи Трійці та взаємозв'язку Її Іпостасей. Ці аспекти, підкреслимо, часто осмислюються у зв'язку із соціальним контекстом і сучасним постмодерним богослов'ям. Андрій Сидорак слушно висновує, що «попри подібність способу буття людства та Пресвятої Тройці існує суттєва онтологічна відмінність. Людство може наслідувати лише динамічний характер подібності до Тройці, який проявляється у практикуванні богоподібної любові між людськими іпостасями. Але досягнути єдності динамічного та статичного аспектів людині не дано, бо в ній реалізується все те, що потенціально закладено» (дисертація с. 106). Але співжиття за законами Любові, а отже, за християнськими законами, сприяє практичному утвердженню Божественного задуму щодо людства загалом та кожної окремої людини зокрема. Пізнаючи через акти такої любові інших, людина пізнає й Іншого; людина, іншими

словами, перебуває на шляху Богопізнання, розкриваючи смисли цього задуму.

У шостому розділі дослідник предметно концентрується безпосередньо на вченні про богопізнання Софронія Сахарова. Послідовно осмислюються філософсько-теологічний, а відтак і аскетично-прикладний аспекти цієї вузлової теми. А завершується розділ синтезуванням здобутого на основі попереднього аналізу матеріалу щодо досвіду богопізнання, його змісту та життєвої дієвості.

З особливою увагою дисертант обмірковує смислові резонанси та практичну роль Ісусової молитви. Аргументовано демонструється те значення, яке Софроній Сахаров вбачав у цій особливій для християн молитві. На цьому тлі показано що богоспількування має своєю вершинною віхою набуття здатності до аскетичного та молитовного подвигу і практичну реалізацію цієї здатності. У розумінні цього – запорука коректного сприйняття вчення Софронія Сахарова про богопізнання. Дисертант акцентує, що процес богопізнання онтологічно закорінений (те, що в його актах переживає людина, – не просто психологічний вимір емоцій, тут діють реєстри зовсім інакшого порядку). В основі таких переживань – дотикання реальності Божого порядку до людської свідомості. Й аналогії таких переживань марно шукати в буденному, прагматичному досвіді індивідуального й соціального життя. Не без підстав дисертант кваліфікує розв'язання проблеми богопізнання Софронієм Сахаровим як таке, що здійснюється на засадах християнського персоналістичного екзистенціалізму. І дисертаційне дослідження містить систематизацію його моделі такого персоналістичного екзистенціалізму, що робить роботу цінною, як для богословів, так і для філософів та релігієзнавців.

Висновки систематизують зусилля дисертанта із розв'язання дослідницьких завдань, вони логічні та демонструють належну

богословську культуру його думки. Як свідчать і текст роботи, і автореферат, дисертант має належну кількість наукових публікацій та апробацій результатів дослідження. Чинні кількісні та якісні стандарти щодо висвітлення в наукових публікаціях результатів кандидатських дисертацій, дотримані.

Але поряд із відзначенням переваг рецензованої дисертації зробимо й низку **рекомендаційних міркувань та зауваг** (і теоретичних, і стилістичних).

1) На нашу думку, запропоноване структурування роботи надміру деталізоване й до певної міри відповідає підходу до поділу змісту підручників та навчальних посібників. Така структуризація вказує, з одного боку, на глибоку включеність автора дисертації в тексти архимандрита Софронія (саме по собі це позитивна характеристикою для дослідника). Але все ж це обмежує можливості його індивідуальної богословської позиції, інтерпретації, а не лише чіткого теоретичного висвітлення матеріалу у фарватері думки аналізованої богословської персоналії (Софронія Сахарова). Натомість за умови більшої концептуалізованості формулювань назв розділів і параграфів та більшої узагальненості структури дисертант міг би автономніше й евристичніше здійснити «прочитання» та ідеографічне розкриття аналізованих богословських проблем.

Також у контексті структури та формулювання теми роботи впадає в око те, що п'ять із шести розділів більшою мірою є «прологом», хоча доволі теоретично насиченим, до розкриття власне заявленої в назві теми дослідження. За цих обставин, мабуть, варто було б окреслити назвою також і те, що предметом дослідження є й логіка становлення, ідейний контекст (передумови) вчення архимандрита Софронія про богопізнання.

2) Дещо суперечливо лунає твердження дисертанта, висловлене в описі новизни, щодо того, що ним вперше «проаналізовано джерельну основу дослідження, визначено та проаналізовано головні твори Софронія Сахарова» (дисертація с. 12). Особливо в контексті того, що ним же далі заперечується така «першість» в цій же частині опису новизни. Адже Андрій Сидорак вказує, що ним також вперше вивчено й «монографії і найважливіші статті, які стосуються його [Софронія Сахарова] богослов'я» (там же). Сам факт наявності монографій і статей підтверджує те, що все ж звернення до аналізу творів архимандрита Софронія не належить до того, що авторові вдалося здійснити «вперше». Не применшуючи дослідницької заслуги дисертанта, все ж наголосимо, що такі висновки щодо новизни можна робити в тому разі, якщо саме ним певні твори Софронія Сахарова «з нуля» вводяться в науковий обіг, через те, що не були доступними до цього (наприклад, віднайдені в архівах і раніше не відомі). Або ж вартувало вказати на якусь індивідуальну траєкторію цього «аналізу джерельної бази дослідження». На заваді цьому постало доволі схематичне пояснення методологічної основи дослідження тільки через згадку імен авторів, методологія яких дисертантом визнається цінною.

3) У загальних висновках бракує певних узагальнень із першого розділу дисертаційної роботи, в якому цікаво було б побачити й аналіз не тільки монографічних розвідок щодо творчого доробку Софронія Сахарова, але й власне відтворення певної логіки становлення його богословської думки. Такий аналіз (як і класифікації його праць і типологія методів та категоріально-поняттєвого апарату власної методологічної оптики дисертанта) надав би додаткової теоретичної ваги здійсненому дослідженню.

4) Подекуди текст роботи перенасичений цитуванням та описом ідей конкретних богословів й передусім архимандрита Софронія.

Проблеми, які аналізуються в цьому контексті (як чесноти, що розглядаються, так і богословські концепти, дефініцію котрих розбирає дисертант) є дуже актуальними та значущими для християнського світу та сучасного суспільства загалом. Цікаво було б побачити більше аксіологічно та соціально зорієнтованих (в контексті проблем сучасності) наукових рефлексій дослідника у світлі вчення Софронія Сахарова.

5) Окрім окреслених вище рекомендацій-зауваг, було б цікаво почути думку здобувача щодо можливої інтерпретації шляхів впливу вчення Софронія Сахарова про богопізнання на філософський академічний дискурс. Та як, на думку дисертанта, може (і чи може взагалі) позначитися досліджена в дисертації тема на екуменічний вимір взаємин між православними і греко-католиками?

6) У роботі трапляються певні мовно-стилістичні та граматичні огріхи, технічні одруки, які все ж загалом не перешкоджають ознайомленню з ідеями автора дисертації.

Незважаючи на оголошені зауваження, констатуємо: дисертація виконана на належному науковому та методологічному рівні, а її ідеї мають теоретичний потенціал до поглиблення подальших богословських студій і віднайдення орієнтирів посилення аксіологічної та гуманістичної інтенсивності релігійно-духовної практики сучасних християн. Загалом поставлена мета досягнута, а дослідницькі завдання коректно і цілісно розв'язані, положення, що виносяться на захист, обґрунтовані, а сама робота є цілісним та самостійним дослідженням.

Тож знайомство з дисертацією та опублікованими працями автора дають підставу для загального висновку про те, що робота Сидорака Андрія Миколайовича «Проблема богопізнання в богословській спадщині архимандрита Софронія Сахарова» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, вона може розглядатися як

конкретний науковий здобуток, що нарощує масив новизни у богословському знанні, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із чинними змінами), а її автор вартий присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційна опонентка:

докторка філософських наук,
доцентка кафедри філософії та культурології
філологічного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ірина Горохолінська

